

УДК 316.454.7

Н. О. Кримовакандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології і соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет**О. М. Лисенко**кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри психології і соціальної роботи
Одеський національний політехнічний університет

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ГРУПОВИХ ПРОЦЕСІВ

У статті аналізуються теоретичні підходи до характеристик групового процесу. Розкрито концепти функціонування груп і внутрішньогрупових процесів. Розглянуто психологічні, соціально-психологічні, комунікативні процеси, що становлять несвідомий складник міжособистісної взаємодії. Охарактеризовано неоднозначні процеси соціально-психологічного та психологічного впливу групової динаміки на особистість.

Ключові слова: група, особистість, групові процеси, феномени групового впливу, психологічні процеси.

Постановка проблеми. Соціально-психологічний вплив групової динаміки на особистість є вельми актуальною і водночас недостатньо вивченою проблемою. Серед фахівців немає однозначного розуміння того, яким чином процеси, що протікають у групі, впливають на поведінку індивіда. Особливої уваги заслуговує той факт, що групи не тільки створюють умови для отримання особистісного досвіду, сприяють розвитку самосвідомості, орієнтують на активну позицію, самовираження, а й активізують несвідомі страхи, сприяють виникненню небажаних соціальних ефектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці зазвичай досліджують такі аспекти соціально-психологічного та психологічного впливу групи на індивіда: ефективні зміни в установках особистості (К. Левін); створення безпосереднього життєвого досвіду для навчання та особистісного зростання; перетворення внутрішнього світу учасників групи завдяки переусвідомленню життєвих цінностей, внаслідок прийняття цінностей і потреб інших за допомогою групової взаємодії (К. Рудестам); самоусвідомлення особистості, яке може відбуватися в тому числі під час спостереження за поведінкою інших (Ф. Перлз); можливість пропонувати різні шляхи вирішення проблем за допомогою інформації, якою володіють окремі члени групи (В. Квін); створення безпечного простору щодо випробування нового досвіду побудови відносин з іншими (Ю.Т. Ковальов).

Мета статті – проаналізувати особливості групової динаміки з точки зору різних теоретичних підходів і показати необхідність врахування проявів цих явищ під час підготовки фахівців в галузі соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Груповий процес може бути розглянутий як модель зовнішнього світу, констеляція суспільних, колективних патернів поведінки, які містять в собі також соціальні страхи і несвідомі індивідуальні конфлікти.

К. Рудестам зазначає, що коло цілей груп достатньо широке: від орієнтованих на інформацію або на завдання, до орієнтованих на розуміння власної особистості; від центрованих на керівника до центрованих на учасника; в групах можуть захочуватися і жорстко прораховані, і спонтанні дії; основна роль у визначенні ходу групових процесів може належати керівнику або ж самим членам групи; групи можуть відрізнятися за ступенем структурованості і тривалості існування [7].

Розглянемо деякі підходи щодо феноменології груп і внутрішньогрупових процесів. Функціональний підхід описує вплив груп на індивіда через певні функції: групи сприяють тому, що людина здобуває навички, які необхідні для соціального життя, засвоює норми і цінності, що розділяються групою і суспільством в цілому; групи сприяють організації спільної діяльності людей; групи можуть виконувати підтримуючу функцію в разі, якщо люди об'єднуються у важкій ситуації для вирішення проблеми; групи виконують емоційну функцію, дають своїм членам можливість задовольнити емоційні потреби [8].

М. Лекін виділив шість процесів, які, на його думку, є загальними для різного роду груп. Групи: 1) полегшують вираз емоцій; 2) створюють відчуття приналежності до колективу; 3) спонукають до саморозкриття; 4) знайомлять з новими моделями поведінки; 5) дозволяють співставити особистісні особливості окремих членів групи; 6) сприя-

ють розподілу відповідальності між керівником та іншими учасниками [11].

Структура групи у межах функціональних відносин допомагає зрозуміти систему ролей членів групи залежно від їх здатності впливати на інших членів в групі.

В. Дідерікс-Пешке, характеризуючи процеси, які відбуваються в групі, виділяє певні специфічні групові феномени, а саме: соціалізацію; феномен дзеркала; феномен конденсатора; обмін інформацією; поляризацію; підтримку; комунікацію. Завдяки цим процесам в групі визнається індивідуальність кожного [3].

В інтеракційному підході акцентується увага на ключовому характері міжособистісної взаємодії в груповій терапії. І. Ялом виділив одинадцять первинних чинників групового процесу (характерних для більшості груп). Серед них він називає такі: навіювання надії, універсальність переживань, постачання інформації, альтруїзм, корегуюча рекапітуляція первинної сімейної групи, розвиток навичок соціалізації, імітаційна поведінка, міжособистісне (інтерперсональне) навчання, згуртованість групи, катарсис. З точки зору І. Ялома, ці процеси «взаємозалежні і жоден з них не виникає і не діє у відриві від інших» [9, с. 21].

Соціально-психологічний підхід пропонує для аналізу широке поле експериментальних досліджень групових процесів, а також соціально-психологічного та психологічного впливу групи на індивіда.

Д. Майерс на підставі багатьох досліджень описує такі феномени групового впливу, як соціальна фасилітація, соціальне лінивство, деіндивідуалізація. Ці феномени можуть спостерігатися за мінімальною взаємодією, але вони також впливають на поведінку людей за сталої взаємодії. Він розглянув ще такі моделі соціальних впливів під час групової взаємодії, а саме: групова поляризація, групове мислення і вплив меншини [6].

На цей час соціальна фасилітація розглядається як посилення домінантних реакцій людини (інтенсифікація виконання звичних, добре засвоєних операцій) в присутності інших людей, а також як посилення мотивації людини до вирішення поставленого перед ним завдання.

Ефект соціальної фасилітації корисно враховувати під час організації навчальної діяльності майбутніх фахівців з соціальної роботи. Соціальна фасилітація зазвичай проявляється в тому випадку, коли учасники групи прагнуть до досягнення індивідуальних цілей, і коли їх зусилля можуть бути оцінені індивідуально.

Соціальне лінивство – ще один феномен групового впливу, коли існує тенденція людей зменшувати свої зусилля, якщо вони об'єднуються з іншими для досягнення загальної мети, але при цьому не відповідають за кінцевий резуль-

тат. Але «у разі важкого і цікавого завдання люди можуть сприймати власний внесок як незамінний» [6, с. 368]. Згідно з дослідженнями Хакмана, якщо група зустрічається із стимулюючою перешкодою, і винагороджується успіх групи як цілісного утворення, панує дух командної гри, – члени групи працюють найбільш енергійно [6].

За певних умов в груповій роботі виникає ефект синергії. Він проявляється в підвищенні ефективності протікання когнітивних процесів людей за їх об'єднання в групу для вирішення загального завдання і виражається в груповому результаті, який перевищує суму індивідуальних результатів (тобто відповідає вимозі $1 + 1 > 2$).

Ефект синергії вивчали В.М. Бехтерев, М.В. Ланг та інші вчені. Внаслідок численних досліджень було встановлено, що в деяких видах діяльності успішність роботи групи може значно перевищувати індивідуальну успішність окремих людей. Це проявляється не тільки в інтелектуальній сфері, але і в плані спостережливості людей, точності їх сприйняття і оцінок, обсязі пам'яті і уваги, ефективності вирішення простих завдань, які не вимагають складної і узгодженої взаємодії. Однак під час вирішення складних завдань, коли необхідні логіка і послідовність, «особливо обдаровані люди» (за термінологією В.М. Бехтерева) можуть перевершувати середньогрупові досягнення [4].

На відміну від ефекту соціальної фасилітації, ефект синергії проявляється у колективних видах діяльності, спрямованих на досягнення загального, переважно когнітивного результату.

Н. Котрелл, Р. Зайенс у своїх дослідженнях виявили істотний вплив на процес вирішення завдань в групі, що надає присутність спостерігачів. Вони дійшли висновку, що соціальне збудження, яке виникає в присутності інших людей, підсилює домінуючу реакцію і покращує виконання простих завдань, а виконання важких завдань – погіршує [6].

Встановлено, що під час вирішення складних завдань несвідома реакція на присутність інших людей, які не займаються безпосередньо цим же завданням в цей же час, ускладнює розумові операції і підвищує ймовірність неправильного рішення [4]. Цей ефект був названий ефектом інгібіції.

Це може пояснити, чому під час вирішення кейсових завдань в навчальному процесі різні групи отримують неоднозначні рішення за достатнього інформаційного забезпечення.

Також під час розуміння групових процесів необхідно мати на увазі особливу схильність людей, що знаходяться в групі, до психічного зараження. В цілому люди в групі більш схильні до наслідування, некритичної і ризикованої поведінки, ніж за її межами [8].

Л. Фестінгер, Т. Ньюкомб, А. Пепітоун досліджували групові ситуації, в яких люди схильні до агресивної поведінки. Вони пояснювали агресію як наслідок «деіндивідуалізації», що відбувається з індивідом в групі. Оскільки група здатна забезпечувати анонімність своїх членів, то під час групових дій невпевненість щодо оцінки індивідуальної поведінки різко падає, і перебуваючи в натовпі, індивіди сприймають свої дії як групові та свою поведінку пояснюють ситуацією, що склалася, а не вільним власним вибором. Чим більше група, тим сильніше деіндивідуалізація і тим імовірніше прояв актів насильства, вандалізму та інших асоціальних дій [6].

Існують й інші аспекти вивчення психологічних процесів великих і малих груп, де досліджуються такі феномени: групові інтеракції; групова ідентичність; групова культура і мислення; лідерство і влада; міжгрупова взаємодія; соціальна перцепція. Ці складні явища мають кілька рівнів функціонування, в тому числі неусвідомлювані.

Для орієнтації в складних багаторівневих несвідомих процесах, що відбуваються в групі, були розроблені теоретичні моделі, які дозволяють їх систематизувати.

На підставі моделі Шіндлера А. Хайгл-Еверс запропонувала концепцію з соціодинамічним розподілом ролей. На підставі цієї концепції описані актуальні позиції членів групи щодо типу участі в загальній активності групи. Були виділені наступні позиції членів групи: альфа – виразник групових дій і групової волі (лідер або керівник); гамма – з трьома варіантами ролей: той, хто ідентифікувався (ад'ютант); той, хто доповнює (готовність і тенденція вдосконалити наявну часткову активність для перетворення її на повне соціального сенсу ціле відносно учасника або сподвижника); критично налаштований, як інквізитор або хоронитель норм (позиція Супер Его); бета – це участь з обмеженнями («так, але ...»); омега – це представник противника або анти-альфа, причому омега зазвичай не досягає успіху у своїй протилежній позиції, крім того, якщо він відстоює свою позицію силою, то переймає позицію альфи [1]. При цьому в поведінці більшості членів групи власні приховані тенденції протистоять одна одній.

У межах психодинамічного підходу зазначається, що трансформації відбуваються як в групі, так і в індивіді через групу в постійно мінливому полі основних відносин і в динамічній мережі об'єктних відносин. Тобто зміни відбуваються внаслідок психологічних процесів, які вступають у взаємодію в груповий матриці і є несвідомими, інтерпсихічними і трансперсональними [3].

В.Р. Біон припустив, що жоден індивід, який навіть знаходиться в ізоляції, не може розглядатися поза групою або без активних проявів групової психології, навіть коли відсутні умови для

їх демонстрації. Він вважав, що індивід повинен встановити контакт з емоційним життям групи, що ставить перед ним дилему розвитку і диференціації, а також стійкості перед страхами, пов'язаними з цим розвитком [5].

Біон описав загальні риси явищ, які спостерігаються в групі: групове мислення, групова культура, базові припущення, групи в базових припущеннях, робоча група [2]. Групове мислення формується одноставною думкою, вольовим рішенням або бажанням групи в даний момент. При цьому групове мислення може перебувати в конфлікті з бажаннями, власними думками і думками окремих індивідів. Групова культура включає в структуру групи завдання, які вона передбачає вирішувати, і організацію, яку вона створює для досягнення цієї мети. Групове мислення є реципієнтом всіх вкладів, які роблять члени групи, а поняття базового допущення передбачає утримання цієї думки, що дає можливість кращого розуміння емоційних феноменів в групі [10].

Перше базове групове припущення – про залежність. Члени такої групи ідеалізують лідера, вони намагаються отримати від нього знання, владу і досконалість. Коли лідер не може відповісти їхньому ідеалу, вони реагують запереченням, потім – знеціненням, і починаються пошуки заміни. Цю групу характеризують пошук турботи і залежності. Друге базове припущення – про боротьбу-втечу. Учасники такої групи об'єднуються проти тих, кого вони сприймають як зовнішніх ворогів, і очікують, що лідер буде вести боротьбу проти цих ворогів, а також захистить групу. У таких групах поширені прагнення керувати лідером або тенденція відчувати контроль з боку лідера, переживання близькості через загальне заперечення внутрішньогрупової ворожнечі і проекція агресії на інших. Цю групу характеризують конфлікти через агресивний контроль, боротьбу, підозрілість і страх знищення. Третє базове групове припущення – про утворення пар. Центральна пара символізує позитивне сподівання групи, що «народжена в їхньому союзі дитина» збереже поставлену під загрозу ідентичність групи і забезпечить її виживання [2]. Всі базові припущення є емоційними станами, які спрямовані на уникнення фрустрації, що супроводжує навчання через досвід, що містить зусилля, страждання і контакт з реальністю.

Будь-яка група завжди функціонує на двох рівнях: примітивному (група в базовому припущенні) і зрілому (робоча група) [10]. Робоча група здатна витримувати фрустрацію, що дозволяє розвиватися новим ідеям, функцією робочої групи є діалог. Під час вирішення завдань робоча група використовує раціональні і наукові методи роботи, а лідером є та людина, яка є найбільш ефективною в забезпеченні умов такої роботи.

Співіснування групи на примітивному і зрілому рівнях призводить до постійного конфлікту, який завжди відтворюється всередині групи. Групам в базовому припущенні притаманні: якість ворожості, з якою вони опираються будь-яким стимулом, що сприяють зростанню або розвитку; неконструктивна комунікація; непереносна фрустрація [10].

Так, Біон вважав, що рівновага між групою, сфокусованою на завданні (робоча група), і групою, зосередженою на активації примітивних об'єктних відносин в своєму соціальному полі (групою з базовим припущенням), залежить від таких чинників, як ступінь ясності і точність формулювання завдання, адекватне лідерство в робочій групі і розуміння базових припущень, що допомагають або перешкоджають виконанню завдання [2].

Ф. Слейтер запропонував модель, яка впорядковує стадії і розгортається в часі групового процесу. Він виділив кілька фаз групового процесу: 1) фаза, що характеризується схильністю до ідеалізації лідера; 2) фаза бунту проти лідера; 3) фаза, на якій бунт припиняється, і досягається взаємне єднання з новими правилами і нормами [5]. Знання фаз групового розвитку дозволяє усвідомлювати їхні наслідки, враховувати особливості того періоду, на якому перебуває група.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у статті наведено теоретичне узагальнення різних підходів до особливостей процесів в групі.

Розглянуто психологічні, соціально-психологічні, комунікативні процеси, що складають основу міжособистісної внутрішньогрупової взаємодії. Схарактеризовано неоднозначні процеси соціально-психологічного та психологічного впливу групової динаміки на особистість. Так, групова взаємодія сприяє вдосконаленню досвіду, внутрішнього і зовнішнього. Зазвичай це включає процес перебудови, корекції вже сформованого потенціалу особистості.

У статті показана взаємозалежність індивідуальних інтрапсихічних і інтерактивних психосоціальних процесів, пов'язаних з груповою динамікою.

Наданий аналіз структурних елементів групового несвідомого, що полягає у визначенні групової

матриці з урахуванням структурних елементів групового процесу на свідомому і несвідомому рівнях.

Такі складні і суперечливі процеси необхідно враховувати під час підготовки майбутніх психологів та фахівців з соціальної роботи.

Література:

1. Базисное руководство по психотерапии. Пер. с нем. / А. Хайгл-Эверс, Ф. Хайгл, Ю. Отт, У. Рюгер. 3-е изд. Санкт-Петербург: «Восточно-Европейский Институт Психоанализа» совместно с издательством «Речь», 2002. 784 с.
2. Гринберг Л. Введение в работы Биона. Пер. с англ. / Л. Гринберг, Д. Сор, Э. Табак де Бьянchedi. Москва: Изд-во «Когито-центр», 2007. 158 с.
3. Дидерихс-Пешке В. Групповой процесс и групповые феномены в ходе групповой аналитической работы. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2001. № 3.
4. Квин В. Прикладная психология. Пер. с англ. / В. Квин. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2000. 560 с.
5. Куттер П., Мюллер Т. Психоанализ: Введение в психологию бессознательных процессов. Пер. с нем. / П. Куттер, Т. Мюллер. Москва: Изд-во «Когито-центр», 2011. 384 с.
6. Майерс Д. Социальная психология. Пер. с англ. / Д. Майерс. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 1997. 688 с.
7. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Л.П. Петровской. 2-е изд. Москва: Прогресс, 1993. 368 с.
8. Социальная психология: ключевые идеи. Пер. с англ. / Р. Бэрон, Д. Бирн, Б. Джонсон. 4-е изд. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2003. 512 с.
9. Ялом И. Теория и практика групповой психотерапии. Санкт-Петербург: Изд-во «Питер», 2000. 640 с.
10. Bion W. R. *Erfrahrungen in Gruppen*, Klett, Stuttgart, 1974.
11. Lakin M. *Interpersonal encounter: Theory and practice in sensitivity training*. New York: McGraw-Hill, 1972.

Крымова Н. А., Лысенко О. М. Феноменология групповых процессов

В статье анализируются теоретические подходы к характеристикам группового процесса. Рассмотрены концепты функционирования групп и внутригрупповых процессов. Выявлены психологические, социально-психологические, коммуникативные процессы, которые составляют неосознаваемую компоненту межличностного взаимодействия. Охарактеризованы неоднозначные процессы социально-психологического и психологического влияния групповой динамики на личность.

Ключевые слова: группа, личность, групповые процессы, феномены группового влияния, психологические процессы.

Krymova N. A., Lysenko O. M. Phenomenology of group processes

The article analyses the theoretical approaches regarding the characteristics of the group process. The concepts of group functioning and intragroup processes are disclosed. The psychological, socio-psychological, communication processes that constitute the unconscious component of interpersonal interaction are revealed. The characteristic of the socio-psychological and psychological impact of group dynamics on the person.

Key words: group, personality, group processes, phenomena of group influence, psychological processes.